

ДИСКУСІЇ

Т. Г. ЯКОВЛЄВА (Росія, С.-Петербург)

Іван Богун: проблеми біографії *

Тепер про польські джерела. М. С. Грушевський цитує польську "Нарративу", яка найдокладніше описувала хід польсько-татарських переговорів. Так, у час їх апогею, 13 грудня (за н. с.), поляк — свідок тих подій — писав про розміщення військ: "А збоку, трохи оподалік козацький табір з Виговським..." ⁷⁶. 15 грудня, після укладення угоди, той же поляк зазначав: "А про козаків у тих переговорах говорено дуже виминаюче — тим тільки обмежились, що вони мають бути заховані при давніх вільностях. В тій купі, що трактували, не було ні Хмельницького, ні Виговського, ані кого-небудь з козаків" ⁷⁷.

Скоріш за все, ми не зможемо встановити, чи брали участь Богун та інші старшини в переговорах, а якщо брали, то коли саме. Але в даному контексті важливіше інше, те, що Миргородський полковник Григорій Сахнович-Лісницький, як і Федорович, виїхав з табору в середині листопада і, якщо й брав участь у переговорах, як це стверджує Виговський, то аж ніяк не пізніше вищезазначеного періоду. В статейному списку В. Бутурліна говориться: "...ноября де в 26 день ему же, Якову (Портомоину. — Т. Я.), сказывал в Гоголеве гоголевский отоман Федор Матвеев: того де числа ехали мимо Гоголев из-за Днепра козельские казаки и сказывали ему, что они, едучи ис Чигирина тому с неделю, встретили суботовского отамана Капусту, едет от гетмана ис-под Бара в Чигирин, да с ним где отпустил гетман миргородцкого полковника Григорья Сохновича с хоронгою до них царского величества боярина Василья Васильевича с товарищи. От Белой Церкви тот миргородцкой полковник поехал на Переяславль. И в Переяславле де того полковника они видели" ⁷⁸. Таким чином, Лісницький разом з Капостою були в Україні приблизно 29 листопада (за н. с.), тобто навіть на тиждень раніше, ніж там з'явився Федорович. Сам Капуста приїхав до Чигирин 29 листопада (за н. с.) і зустрівся із Стрешневим-Бредихіним. При цьому з'ясувалося, що від гетьмана він (а значить — і Лісницький) поїхав ще два тижні тому ⁷⁹, тобто 15 листопада — на кілька днів раніше від Федоровича.

Лісницькому було доручено не допустити приїзду царських послів у Чигирин, бо старшина ще не визначилася в своєму рішенні — йти чи не йти їм під "високу руку" ⁸⁰. Для нас важливо те, що Лісницький був на Україні в останні дні листопада, мав завдання від гетьмана і чигиринського полковника, який в свою чергу повинен був інформувати гетьмана. Значить, Лісницький назад у табір не збирався. З іншого боку, завершальні переговори під Кам'янець-Подільським почалися приблизно 9—11 грудня (за н. с.). Їхати від Бара до Білої Церкви приблизно 7—9 днів, плюс дорога від Бара до Кам'янця і від Білої Церкви до Переяславля. Виходить, що Лісницький ніяк не міг встигнути повернутися в табір до гетьмана і взяти участь у переговорах, як про це говорив Виговський. Отже, і факт перебування Федоровича в іншому місці у ті самі дні не можна вважати

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн. — 2000. — № 2.

доказом того, що він і Богун — різні особи. З таким же успіхом і на таких же підставах можна говорити, що Лісницький і Сахнович — два різні полковники одного миргородського полка.

Тепер звернемося до аргументу О. Гуржія — Федоренко присягав у Переяславлі, а Богун ні. Але що ми маємо насправді? Дуже дивний запис російського писаря, який вказав у списку полковників, що присягнули під дуже неясним титулом: "кальницький: бувший наказной полковник Иван Федоренко". Якщо допустити, що Богун через свою незгоду з союзом з росіянами перестав бути полковником, і його місце знову зайняв Федорович, то чому згадують про те, що раніше він був "наказним"? Цілковита нісенітниця. Чи колишній полковник, нині — наказний? Чи мається на увазі те, що Федорович не так давно був "наказаним гетьманом"? Чи це просто помилка писаря, який нічого не розумів у старшинській термінології? М. Петровський вважав наявність Федоренка у списку полковників, які присягнули, доказом того, що він і Богун — різні люди. М. Грушевський у відповідь на це висловив припущення: не дочекавшись Богуна у Переяславлі, вписали в список "колишнього полковника". Але тут же Михайло Сергійович сам заперечує проти такої версії: "...колишній наказний — се все-таки титул доволі абсурдний..."⁸¹. Грушевський не вважав дані про присягу Федоровича в Переяславлі точними, так само як можливу присягу — доказом того, що мова не могла йти про Богуна. Приписка імені Федоровича в кінці списку дрібним почерком викликала у Грушевського питання: "Чи приписане його ім'я пізніше — чи чутка була помилкова? (про те, що Богун не присягав. — *Т. Я.*). Треба мати на увазі, що Богун був відряджений гетьманом для зв'язку з посольством Бутурліна ще до того, як воно прибуло в Україну; він же проводжав потім Бутурліна з Путивля в Переяслав — та чи їхав він з посольством до самого Переяслава, це невідомо, і потім в описанні січневих подій його ім'я взагалі не згадується. Так що, ні заперечувати його присутність у Переяславлі, ні стверджувати ми зараз підстав не маємо. В час, коли писалася царська грамота гетьману про Богуна (12 квітня — ст. ст.), присяжні списки, можливо, не були готові, а можливо, в "Івані Федоренкові, колишньому наказному полковнику кальницькому..." і не впізнавали "Івана Богуна, полковника вінницького", про якого говорила грамота 12 квітня, і бояри без дальших довідок прийняли за факт, що він не присягав у Переяславлі, якщо так стверджувала польська сторона"⁸².

До цього надзвичайно логічного міркування Грушевського хочеться додати лише кілька моментів. Які є підтвердження того, що Богун не присягав? Заява напівгрека-напівполяка І. Тафрала, який, за його власними словами, був у тюрмі (!) у поляків, про те, що Богун "в то время государю креста еще не целовал, а с гетманом корунным с Потоцким был в дружбе"⁸³. Але нам відомо, коли й за яких обставин Потоцький та інші поляки загравали з Богуном. Олекшич писав йому 16 березня (за н. с.)⁸⁴, С. Потоцький — 10 березня⁸⁵. У ці ж дні (16 березня) про те, що серед невдоволених може опинитися Богун, писала "Французька газета". Але до того часу, в березні 1654 р., вже почалися воєнні дії на Брацлавщині⁸⁶, в яких активну участь брав Богун. Яка ж це "дружба"? З початку квітня Богун вів постійні бої з поляками, в результаті яких відбив наступ на Умань П. Потоцького⁸⁷. Отже, слова Тафрала, м'яко кажучи, "неточні". Олекшич писав, що король мав відомості про те, що Богун "не учинил еси присяги", але, як правильно зазначав Грушевський, — це лише посилення на плітки, які взагалі спростовуються самим фактом участі Богуна в боях. Адже він не був в опозиції, а виконував свої прямі обов'язки полковника кальницького.

Що ж до посилання О. Гуржія на "свідчення першої особи Російської держави", тобто на царську грамоту з наказом привести Богуна до присяги, то в даному випадку царя навряд чи можна вважати істиною в останній інстанції. Стосовно того, наскільки "добре" розбиралися російські правителі у козацькій старшині, можна наводити багато фактів. Ось хоча б такий: на початку квітня (н. с.) 1654 р., через три місяці після присяги, київські воєводи (!) писали: "...полской гетман Чарнецкой, а с ним войска десять тысяч Умань оступили, а уманской полковник Богун Носач (!) их одерживает..."⁸⁸.

Ні козацькі послы, які привезли листи поляків до Богуна, ні Богдан Хмельницький не говорили, що Богун не присягав, а, навпаки, вважали ці документи свідченням надзвичайної вірності Богуна. Крім того, ніде немає свідчень про те, що Богун пізніше прийняв присягу. Отже, найбільш вірогідно, що цього й не було. Важко допустити, щоб російські воєводи не повідомили про таку важливу подію. Вона могла не відбутися через антимосковську настрої Богуна, через тривожний воєнний стан або в разі з'ясування, що Богун уже присягав. У будь-якому випадку, ми не маємо доказів того, що Богун не присягав, чи того, що він присягав в іншому місці. Немає точних даних і про саму присягу Федоровича. Між іншим, у березні 1654 р. "Французька газета" писала: "... деякі ватажки козаків відмовилися прийняти присягу цим Московитам", і серед них назвала уманського полковника, який справді не присягав, а також Федоровича (!)⁸⁹.

З іншого боку, в жорстоких боях 1654—1655 рр. на Брацлавщині і в районі Кальника ні разу не згадувалося ім'я "Федорович", а лише полковники Богун (вінницький), Зеленський (брацлавський), Глух (уманський) та Гоголь (подністровський). Причому Богун виступає полковником вінницьким, тобто кальницьким — тим самим, під іменем якого тільки що присягав у Переяславлі Федорович (!).

Сам по собі факт, що одна людина виступає під різними іменами, — не виняток. Наприклад, миргородський полковник Григорій Лісницький у 1653 р. називався Григорієм Сахновичем (у тому числі і в списку присяги в Переяславлі), а в 1657—1659 рр. у тих самих російських документах він уже фігурував як Лісницький. Відомо, що Павло Янович Хмельницький часто в джерелах називався Яненко; Яцько Іскра відомий в історії як Остриця (Остринин); батька Тимофія Носача звали Іван Шкама⁹⁰, тобто, він сам увійшов в історію під прозвиськом.

Кілька слів стосовно питання — хто був батьком Івана Богуна? Як його звали? Липинський висував дуже серйозний доказ того, що Іван був сином Федора (Теодора) Богуна, орендатора Бубнова, про якого згадується в документах воєводства Київського в 1618—1624 рр. О. Гуржій не говорить про те, що Федір Богун був сусідом і суперником Олександра Олекшича (у них були взаємні образи — явище звичайне в житті шляхти тієї епохи, коли кожний "наїжджав" на кожного)⁹¹. А в січні 1654 р. якийсь польський шляхтич Павло Олекшич пише до Івана Богуна, умовляючи того перейти на бік поляків. Привертають увагу такі слова Олекшича: "...поклонясь пану своєму природному, под которым нам Бог изволил породиться и под которым мы в той же вере с вами безстрашно и при волностях жили... // ... я, с жалательного моего издавна к твоей милости приятства..." — і підпис: "Твоей милости желательный брат і слуга..."⁹². В той же період до Богуна з напучуваннями писали великий гетьман коронний Станіслав Потоцький⁹³, відомий польський полковник Андрій Окунь і колишній сотник брацлавського полка Ян Ямпольський⁹⁴. Звернення цих трьох "посередників" до відомого козацького полковника більше зрозуміле — Станіслав Потоцький був командуючим польськими військами на Україні, Окунь —

командиром загону, що брав безпосередню участь у боях на Брацлавщині, яку захищав Богун⁹⁵, а Ямпольського використали як приклад успішного переходу на бік поляків. І тільки Олекшич зовсім не відомий у джерелах, однак у своєму листі він посилається на старе знайомство, приятель і спільні роки життя з Богуном. Таким чином, припущення Липинського стосовно давнього знайомства Олександра Олекшича та Івана Богуна, оскільки вони жили по сусідству в Бубнові (можливо, в дитячі роки), більш як правдоподібно. А отже, можна стверджувати, що Іван був сином Федора Богуна.

В такому випадку можна було б погодитися і з теорією, що Іван Федорович — це ім'я й по-батькові. Тоді зрозумілі й такі форми, як "Федоренко" (порівняймо — Яненко, Янович), "Федорович" і "Федоров". Крім того, прізвище Бргуни справді дуже поширене в Україні. З іншого боку, чому ж тоді сам Іван Федорович Богун називає себе в усіх офіційних документах за ім'ям батька — "Іван Федорович", а не за прізвищем — "Іван Богун"? В останньому виданні "Реєстру Війська Запорозького" Богун трактується як "назва рослини *Ledum palustre*"⁹⁶. Є свідчення поляка-сучасника, автора "Рифмованої хронічки", що прізвище "Богун" походило від ріки Буг (*Bohun—Boh*)⁹⁷. Крім того, саме прізвище "Федорович" перекладається зі старогрецької як "Богом даний", а звідси могло виходити й прозвісько "Богун", що більше підходило для козака, адже в Україні дуже часто ім'я "Богдан" вживалося замість "Федір". О. Гуржій посилається на те, що "козаки Богуни" відомі з кінця XVI ст., і вважає Юрія Богуна, який загинув під Чигирином у 1596 р., дідом Івана. При цьому чомусь забувається, що в ті самі роки жив відомий козацький полковник у Наливайка — Сасько Федорович, якого також можна вважати предком Богуна-Федоровича. На початку 30-х років знаменитим ватажком козацького повстання був Тарас Федорович. Що ж до Юрія Богуна, то його було покарано на смерть за те, що він утік з польського війська і повідомив Наливайкові дані про плани Жолківського⁹⁸. Проте в списках польського війська ніякого Юрія Богуна немає, зате є Єжі Федорович⁹⁹.

О. Гуржій пише про якогось "полковника Федора Богуна", який нібито був надісланий Хмельницьким у 1648 р. після захоплення Кам'янця-Подільського. При цьому він припускає, що це той самий Федір Богун, який був орендатором Бубнова¹⁰⁰. По-перше, Богун—орендатор Бубнова останній раз фігурує в документах у липні 1624 р.¹⁰¹, і важко з упевненістю стверджувати, що він був живий через 25 років, до того ж таких бурхливих в Україні. Але найголовніше те, що Федір Богун — фігура абсолютно міфічна. Про нього згадується в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона¹⁰² — виданні визначному для свого часу, однак не позбавленому неточностей. А в даному випадку джерелом для словника послужила відома "Історія Русів", в якій розповідається про здобуття козаками Кам'янця-Подільського у 1648 р. й згадується при цьому про Федора Богуна¹⁰³. Подія, як відомо, абсолютно вигадана, як і названий полковник. Адже ніяких інших згадок про "полковника Федора Богуна" в 1648—1649 рр. знайти не вдалося ні Липинському, ні Петровському, ні автору цієї праці. Не згадується про нього і в творах М. С. Грушевського, і в новітніх дослідженнях Хмельниччини.

Найвірогідніше, що Іван Богун був серед тих козаків, які разом з Я. Острянином (Іскрою) пішли в Слобідську Україну і побудували з дозволу царя Чугуїв (можливо, Іван був тоді ще підлітком, оскільки його ім'я не зустрічається). Серед старшин Іскри був полковник Василь Богун¹⁰⁴, очевидно, родич Івана. 1641 р. козаки збунтувалися, вбили Остряницю і розійшлися. І саме того року, за даними Б. Флорі, на Північному Донці

з'явився отаман Іван Богун. Скоріш за все, саме цей бунт і вбивство гетьмана мала на увазі "Французька газета", зазначаючи, що Богун відмовиться присягати царю, "...побоюючись, що Московіти захочуть помститися за дурну справу, яку він вчинив у їхній країні..." ¹⁰⁵. Адже в якийсь інший період опинитися на території Росії Богун не міг. Інтерпретація О. Гуржія відомостей про битви Богуна на Північному Донці як його "службу польському королю" аж ніяк не відповідає реальному стану речей. Справа в тому, що на Донці, точніше — в Дикому Полі — промишляло багато українських вільних отаманів ("загонщиків" чи "вождів полови" — на жаргоні того часу), які не визнавали ні польського короля, ні російського царя. Дуже цікавий такий факт: 1645 р. Іван Богун воював разом із знаменитим отаманом Семеном Забузьким ¹⁰⁶ (тим самим, якого 1649 р. поляки проголосили гетьманом замість Богдана Хмельницького). Ім'я Забузького постійно зустрічається в Донських справах 1642—1645 рр. ¹⁰⁷ А в 1647 р., коли вже розігралася Суботівська трагедія, що стала передвісником Хмельниччини, Семен Забузький, Іван Ганжа, Філон Джеджалія та інші (можливо, і Богун, більш молодий) брали участь у поході Станіслава Конецпольського проти татар ¹⁰⁸, що закінчився поразкою і відомим арештом Богдана Хмельницького.

Саме перебування Богуна на Донці й пояснює його відсутність у перших битвах повстання. Ні Богун, ні Федорович не згадуються серед численних ватажків під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявою, а також в інших битвах весни й літа 1648 р. Крип'якевич писав, що в середині того року почалося повернення запорожців з Донця, і припускав, що саме тоді "з Дону повернувся Іван Богун" ¹⁰⁹. Крип'якевич також наводив дуже цікаві дані про те, що під час облоги Львова у жовтні 1648 р. згадувалися донські козаки ¹¹⁰. Насправді, ця дата на диво точно збігається з вказівками Кушевича (яким О. Гуржій не довіряє) щодо участі Богуна в дискусіях старшини під Львовом ¹¹¹ і з першою згадкою про Федоровича львівськими домініканцями в жовтні 1648 р. (про його дії під Львовом) ¹¹².

З іншого боку, якщо не довіряти даним Кушевича і не вважати Богуна Федоровичем, то стає абсолютно незрозумілим, чому досить відомий на Північному Донці отаман Іван Богун не з'являвся в Україні аж до 1650 р. А якщо з'являвся, то чомусь залишався непомітним для всіх численних джерел того часу, які зберігають імена великої кількості навіть дрібних "ватажків", тим часом як інші "вожді полови" — Ганжа, Забузький — з перших днів Хмельниччини активно включаються в круговорот подій.

Найбільш відомі роки діяльності Богуна (1651 — 1655), його участь у двох оборонах Умані, Брацлавля та Дрижиполя — широко висвітлено в працях істориків, починаючи з Костомарова, і не викликають заперечень. Значно менше відомо те, що в 1656 р. Богун очолив політичну опозицію проти Б. Хмельницького. У червні 1656 р. папський нунцій у Варшаві писав: "...казаки раскололись меж собою, и одна их часть, якобы, избрала некоего Богуна, славного воина, себе в командиры" ¹¹³. А І. Радзівський у ті ж дні доповідав шведському королю: "Хмельницкий находится во вражде с полковником Богуном..." ¹¹⁴. Йому знову вдалося уникнути покарання, як і в 1652 р. І причиною цього була передусім величезна популярність Богуна, з якою навіть всесильному гетьману доводилося рахуватися. В 1657 р. Богун фактично очолював похід козацьких військ на допомогу Ракочі ¹¹⁵. Сам похід був порушенням Переяславського договору, оскільки козаки самовільно вирушили воювати з Річчю Посполитою в час, коли Москва уклала з нею Віденське перемир'я. Цей похід (Гуржій скромно пояснює його тим, що козацьке військо "виборювало в Польщі незалежність населення західноукраїнських земель" ¹¹⁶) насправді був яскравим при-

кладом незалежної політики гетьмана, а саме такої політики добивався Богун. Ракочі уклав сепаратний мир з поляками, і козацьке військо розійшлося. Богдан оскаженів і віддав передсмертний наказ: "Антонія (Ждановича. — *Т. Я.*) та інших воєначальників стратити", але його не встигли виконати ¹¹⁸.

Розповідь Гуржія про життя Богуна після смерті Б. Хмельницького досить традиційна і в основному дотримується тих штампів і міфів, що створювали бездоганний образ "народного героя", який боровся із зрадниками Виговським та Юрієм Хмельницьким. Насправді ж, в кінці 50-х років аж до своєї смерті Богун був одним з лідерів державного угруповання старшини і соратником Виговського. Під час гетьманства останнього Богун став одним з найближчих йому людей. Це видно з того, які доручення давав йому гетьман. На початку січня 1658 р. Богун разом з Виговським був присутнім на важливій таємній розмові з воєводою Н. Зюзиним, на якій вирішувалася доля відносин Гетьманщини і Росії¹¹⁸. У лютому 1658 р. Богун очолював війська, що вступили в перший бій із заквлотниками-пушкаренківцями. У березні 1658 р. Виговський пише досить відвертого листа Богу: "На кручину то старшинство мне осталось... Ах, Боже наш! тем бесчинникам веровать, а нам, вижу, и слова не дадут доброго за наши услуги верные! Да судит Творец всем!" ¹¹⁹. Заколот Пушкаря-Барабаша створив величезну загрозу для Гетьманщини, підриваючи її сили зсередини, а тому Богун активно боровся із зрадниками. В битві під Полтавою через зраду Дзеджалії Виговський ледве не потрапив у полон, але вірні йому козацькі сили вчасно вступили в бій. Пушкар був убитий. Очевидно, в цій битві Богун відіграв вирішальну роль, бо саме його гетьман призначив полтавським полковником ¹²⁰. Влітку 1658 р. Богун воював під Києвом проти В. Шереметьєва ¹²¹. Гадяцький договір, точніше його редакцію, схвалену сеймом, він справді не прийняв, як і більшість старшин, включаючи рідного брата Виговського та його сім'ю ¹²². Проте Богун залишається з Виговським, але стає одним з лідерів опозиції "старшин-державників". Під час Конотопської битви з росіянами він разом з іншими членами старшинського угруповання робить ще одну спробу об'єднати Україну. Вони направляють листи до російського ставленика Безпалого, царя і Трубецького ¹²³. Необхідність принести в жертву непопулярного Виговського призводить до того, що група правобережної старшини (з активною участю Богуна) вручає булаву Юрію Хмельницькому. Ніякого "народного повстання", очоленого Богуном, не було — це міф, що не має будь-якої опори на факти. Насправді був дуже вдалий, швидкий і тихий старшинський переворот ¹²⁴.

Виговський розлютився на свого колишнього соратника і наказав: "чтобы, поймав Богуна, бунтовщика посадили на кол" ¹²⁵. Скинувши Виговського, старшина, однак, ще не визначилася, до кого ж прихилитися — до царя чи до короля. Як повідомляв поляк-очевидець, на старшинській раді "некоторые вольнодумцы говорили, а особенно Богун Полковник Паволоцкий, против Царя Московского. Что мы под Царем не думаем оставаться, когда знаем, что Царь не даст нам таких вольностей, которые мы имели от К.Е.М...." ¹²⁶. В результаті старшина ставить перед Москвою "Жердовські статті", але більшість полковників — К. Андреев, І. Кравченко, В. Бугримов, М. Ханенко, М. Зеленський, І. Богун та О. Гоголь — не брали участі в раді в Переяславлі¹²⁷, і воєводам вдалося нав'язати вигідні їм нові умови Переяславського договору. Коли старшина ознайомилася з цим документом, "особливо полковники Богун, Ханенко, Гоголь и инние... крепко нарекали за неисправление на старшину, в Переяславле при Хмельниченку бывшую" ¹²⁸. Після невдалої спроби старшини в січні

1660 р. добитися від Москви зміни умов договору розрив союзу з Росією був питанням часу. Нагода трапилася під час Чудновської битви.

О. Гуржій пише, повторюючи Липинського¹²⁹, нібито Богун заявив про свою незгоду зі слободищенським договором Юрія Хмельницького з поляками, за що в 1662 р. його посадили в Мальборк (через два роки!)¹³⁰. А насправді, як повідомляє поляк-очевидець, Богун особисто брав участь у переговорах під Слободищами разом із Зеленським, Гоголем, Кравченком та Ханенком¹³¹ — все з тією ж групою "державників". Щоправда, на самому документі підпису Богуна немає, але ж там немає й підписів Гоголя, Зеленського, Гуляницького і багатьох інших¹³². У грудні 1660 р. царський посланець Феоктист Сухонін у своєму донесенні наводив список полковників, які підтримували Юрія Хмельницького. Серед них був і Іван Богун, полковник паволоцький¹³³.

Протягом усього 1662 р. Богун досить активно брав участь у походах Юрія Хмельницького. В березні його було направлено наказним гетьманом разом з полковником Бережицьким на Лівобережжя¹³⁴. 22 березня (за н. с.) між Г. Г. Ромодановським і Богуном відбувся бій¹³⁵. В серпні 1662 р. в Жолкві Богун передає королю листи Юрія Хмельницького¹³⁶. Коли і за що Богун упав в немилість — невідомо. Але 27 січня (за н. с.) Тетеря, ледве ставши гетьманом, дав наказ Гуляницькому, який їхав до короля: "... просит Запорожское войско, дабы Богун, оскорбивший Величество, был выпущен со всем имуществом его и освобожден, и вместе с Г. Гуляницким, послом, возвратился к Запорожскому войску"¹³⁷. А вже 26 лютого (за н. с.) Тетеря висловлює вдячність королю "за освобождение Богуна, который не нахвалится за это перед Войском..."¹³⁸. Дату підтверджує й лист королівської канцелярії від 2 березня (за н. с.), в якому зазначається, що король "приказал... освободить Богуна, который в это время должен быть в войске"¹³⁹. Їхати Гуляницькому до Польщі треба було як мінімум днів десять. Потім кілька днів розглядалося прохання. Виходить, що Богун повернувся в Україну менш як за два тижні. Якби він дійсно знаходився у Мальборку, це було б неможливо, а втім, абсолютно незрозуміле, яким чином він міг бути у фортеці "з усім майном". Отже, його затримали просто у короля. Взагалі саме формулювання "оскорбивший Величество" — дуже оригінальне. Не "зрада" чи щось подібне. Тут можна робити багато припущень стосовно того, що ж відбулося насправді. Одне з можливих пояснень — це те, що в той період старшина жорстко вимагала повернення православним володінь та кафедр, зайнятих уніатами. Можливо, саме через це Богун і виявив нестриманість, що було розцінено як "оскорбление". У будь-якому випадку немає ніяких фактів, що дозволяли б говорити про його відверту нелояльність до поляків у той період, так само як і свідчень про його ув'язнення в Мальборзьку фортецю. І навпаки, якби у короля, гетьманів і сенаторів були б підозри щодо можливої "зради" Богуна, вони, безумовно, не довірили б йому найвідповідальнішу посаду наказного гетьмана під час походу короля на Лівобережжя восени 1663 р. — походу, в якому сам гетьман Тетеря не брав участі, і таким чином уся відповідальність за козацькі полки лягла на Богуна. "Польська новина" ("Ossolineum") від жовтня 1663 р. писала: "Богун вірно до нас ставиться, за його домовленостями здаються міста і присягають королю. А на його ім'я прибуває дедалі більше війська"¹⁴⁰. Брюховецький перебував у справжній паніці, пояснюючи цареві, що хоч з королем ідуть чималі сили, але це "...не Гуляницький і не Виговський..."¹⁴¹, а сам Богун.

Проте незабаром з'ясувалося, що зовсім не Брюховецькому слід було боятися Богуна. Відомий полковник, а вданий час наказний гетьман, діяв згідно з конкретним таємним планом. Примушуючи міста здаватися, він

залишав у них лише невеликі гарнізони поляків, і як тільки польське війсьсько затрималося під Глуховим, усе Лівобережжя запалало вогнем повстання¹⁴². Під час облоги Глухова Богун та його козаки не тільки стримували дії поляків і заважали їм під час штурмів¹⁴³, а й постачали обложеним інформацію про плани поляків, передавали їм порох та кулі¹⁴⁴. Діав Богун, безсумнівно, в координації з І. Виговським, Юрієм Хмельницьким, О. Гоголем, М. Ханенком, Ф. Коробкою, Г. Лісницьким та іншими старшинами, які тоді ж підняли повстання на Правобережжі¹⁴⁵. Дуже важливий той факт, що в цьому повстанні активну участь брав С. Височан¹⁴⁶, який колись воював разом з Богунем у Вінниці, та Василь Варениця¹⁴⁷, колишній сотник в його полку ще за реєстром 1649 р. Коли дії Богуну стали відомими через свідчення полонених та зрадників-козаків, у поляків був справжній шок. Так, у "Польській новині" зазначалося: "Одержавши багато благодінь від короля, будучи наказним гетьманом, він хитрував, укладав плани й бунтував козаків..."¹⁴⁸. Король у листі до дружини писав: "Насправді Богун — найзлостивіша людина на світі"(!)¹⁴⁹. Богуну було заарештовано і покарано на смерть 27 лютого 1664 р.¹⁵⁰, а через кілька тижнів було вбито й Виговського¹⁵¹; Юрія Хмельницького та Гуляницького — заслано до Мальборку¹⁵².

Іван Богун загинув як політичний діяч, який боровся за кращу долю Гетьманщини. Проте для багатьох він залишається тільки хоробрим військовим-козаком. Мало хто знає, що більшу частину свого життя Богун віддав активній політичній боротьбі, яка була не менше небезпечною й ефективною, ніж його військові дії, і не менше потребувала мужності й сміливості. І дуже шкода, що ця сторінка його біографії залишається невідомою.

⁷⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. IX. — С. 709.

⁷⁷ Там же. — С. 711.

⁷⁸ Воссоєдинение... — Т. 111. — № 205. — С. 135; Акты ЮЗР. — Т. X. — № 4. — С. 164.

⁷⁹ Акты ЮЗР. — Т. X. — № 3. — С. 76-77.

⁸⁰ Про це детальніше див.: Г р у ш е в с ь к и й М. Історія України-Руси. — Т. X. — 4. 1. — С. 685-687 та ін.

⁸¹ Там же. — Т. XI. — Ч. 1. — С. 735.

⁸² Грушевський М. К истории Переяславской Рады. — С. 303.

⁸³ Акты ЮЗР. — Т. X. — № 17. — С. 773.

⁸⁴ Там же. — № 11. — С. 555-556; Gazette de France. — N 50. — С. 393. — Обычные новости за 25 апреля 1654 года.

⁸⁵ Акты ЮЗР. — Т. X. — № 11. — С. 561-562.

⁸⁶ Там же. — № 8. — С. 445-446 та ін.

⁸⁷ Там же. — № 7. — С. 405, 407; Жерела... — Т. XII. — № 367. — С. 308; Памятники... — Изд. 1-е. — Т. III. — № XI. — С. 39-52 та ін.

⁸⁸ Акты ЮЗР. — Т. X. — № 7. — С. 405.

⁸⁹ Gazette de France. — № 44. — С. 345. — Обычные новости за 11 апреля 1654 года.

⁹⁰ М ы ц ы к Ю. А. Анализ архивных источников... — С. 21.

⁹¹ Судные дела Богун и Олекшича // Rydła Dziejowe. — Т. 21. — Warszawa, 1894. — 5. 293, 320-321, 329.

⁹² Акты ЮЗР. — Т. X. — № 11. — С. 557-558.

⁹³ Там же. — С. 561-562.

⁹⁴ Там же. — № 4. — С. 272.

⁹⁵ Акты Московского государства. — Т. II. — СПб, 1894. — N 576. — С. 360; Акты ЮЗР. — Т. X. — № 8. — С. 445-446 и др.

⁹⁶ Реєстр Війська Запорозького. — С. 529.

⁹⁷ М ы ц ы к Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа. — Днепропетровск, 1985. — С. 58.

⁹⁸ Pisma St. Zolkewskiego. — Lwów, 1861. — S. 71-72; H e j d e n s z t e j n R. Dzieje Polski. — Petersburg, 1857. — S. 272-273.

⁹⁹ Жерела... — Т. VIII. — № 57. — С. 80.

¹⁰⁰ Г у р ж і й О. І. Назв, праця. — С. 99.

¹⁰¹ Zrydła Dziejowe. — Т. 21. — S. 329.

¹⁰² Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — Т. IV. — С. 203.

¹⁰³ История Русов // ЧОИДР. — 1846. — С. 67-68.

- ¹⁰⁴ Воссоединение... — Т. I. — № 145. — С. 248—250; Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. — Т. I. — Харьков, 1886. — N 5. — С. 17, и др.
- ¹⁰⁵ Gazette de France. — N 50. — С. 393. — Обычные новости за 25 апреля 1654 года.
- ¹⁰⁶ РДАДА. Сношения России с Польшей, 1645, л. 228.
- ¹⁰⁷ Донские Дела. — Т. II. — СПб., 1906. — С. 434-435, 443-444 и др.
- ¹⁰⁸ Памятники... — Изд. 2-е. — Т. I. — С. 173.
- ¹⁰⁹ К р и п' я к е в и ч І. Богдан Хмельницький. — С. 122.
- ¹¹⁰ Там же.
- ¹¹¹ Жерела... — Т. VI. — С. 66.
- ¹¹² Там же. — С. 188-190.
- ¹¹³ Там же. — Т. XVI. — № 349. — С. 219.
- ¹¹⁴ Архив ЮЗР. — Ч. III. — Т. VI. — N 52. — С. 122.
- ¹¹⁵ Про участь Богуну в цьому поході див.: Документи епохи Хмельницького. — Т. I. — С. 94; Жерела... — Т. XII. — С. 475, 485, 509.
- ¹¹⁶ Г у р ж і й О. І. Назв, праця. — С. ПО.
- ¹¹⁷ Архив ЮЗР. — Ч. 3. — Т. 6. — С. 321.
- ¹¹⁸ РГАДА, Белгородский стол., № 602, л. 10.
- ¹¹⁹ Акты ЮЗР. — Т. IV. — № 60. — С. 105.
- ¹²⁰ Про все це детально розповідається в реляції слуги Беневського, який був з Виговським (Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. X. — С. 236—237).
- ¹²¹ Акты ЮЗР. — Т. XV. — № 6. — С. 275-276.
- ¹²² Реакцію сім'ї Виговського на прийняті сеймом статті Гадяцького договору яскраво описав посланник Беневського К. Перетяткович (Див.: Памятники... — Изд. 2-е. — Т. 111. — № ХСІV. — С. 352-353).
- ¹²³ Акты ЮЗР. — Т. XV. — N 10. — С. 414-418; N 9. — С. 405-406.
- ¹²⁴ Див.: Яковлева Т. Назв, праця. — С. 335—340.
- ¹²⁵ Теки Нарушевича, ЦНБ у Києві, ф. 11, од. зб. 13 707, арк. 7.
- ¹²⁶ Лист Т. Карчевського від 18.10.59, надрукований у: K u b a l a L. Szkice historyczne, ser. VI, Wojny Duńskie i pokój Oliwski. — Lwyw, 1922. — Dodatek N LXXIV. — S. 625.
- ¹²⁷ Акты ЮЗР. — Т. XXV. — № 7. — С. 273.
- ¹²⁸ Вел и ч ко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. — Т. I. — С. 426.
- ¹²⁹ L i p i n s k i W. Z dziejów Ukrainy. — S. 292.
- ¹³⁰ Г у р ж і й О. І. Назв, праця. — С. ПО.
- ¹³¹ Wojna polsko-moskiewskie... — S. 92.
- ¹³² Чудновский договор // Памятники... — Т. IV. — N VI. — С. 24; Ojczyste Spominki. — Krakow, 1845. — Т. I. — S. 168 та ін.
- ¹³³ Памятники... — Изд. 1-е. — Т. IV. — N XIV. — С. 71.
- ¹³⁴ РДАДА, Столбцы Белоцерковского ст., № 475, л. 216.
- ¹³⁵ Там же, л. 217-218.
- ¹³⁶ Памятники... — Т. IV. — № XL-XLII. — С. 182-188.
- ¹³⁷ Реестр Козацких дел // ЧОИДР. — 1861. — Кн. VI. — Отд. V. — С. 16-17.
- ¹³⁸ Памятники... — Т. IV. — № LIX. — С. 272.
- ¹³⁹ Там же. — N LX. — С. 280.
- ¹⁴⁰ Ossolineum. — N 189. — L. 1519.
- ¹⁴¹ Акты ЮЗР. — Т. V. — № 84. — С. 191.
- ¹⁴² Zbiyr pamiłtnikyw do dziejów polskich, wyd. Plater. — Warszawa, 1859. — N V. — S. 138-139; N VIII. — S. 145; N XII. — S. 153-154 та iii.
- ¹⁴³ Там же. — № V. — S. 138; № VI. — S. 141-142; № X. — S. 149 та ін.
- ¹⁴⁴ К о с h o w s k i W., Historia panowania Jana Kazimierza. — Т. II. — Poznań, 1840. — S. 269; (J e r l i c z J.) Latopisiec albo Kroniczka. — Т. II. — Petersburg, 1853. — S. 89—90.
- ¹⁴⁵ К о с h o w s k i W., Historia... — S. 275-276; Памятники... — Т. IV. — № LXXXVII. — С. 396; Plater. — N XI. — S. 150—152 та ін. Детальніше про цедив.: Яковлева Т. Іван Виговський: істина та вимисел // Київська Старовина. — 1998. — № 3. — С. 155—156.
- ¹⁴⁶ К о с h o w s k i W. Historia panowania Jana Kazimierza. — Т. II. — S. 275.
- ¹⁴⁷ Акты ЮЗР. — Т. V. — С. 162-163.
- ¹⁴⁸ Ossolineum. — N 189. — L. 1542.
- ¹⁴⁹ Listy Jana Kazimira do Mariji Ludowiki // Kwartalnik Historyczne. — 1891. — S. 22.
- ¹⁵⁰ Детальніше про його загибель див.: Яковлева Т. Загибель Івана Богуну // УІЖ. — К., 1991. — № 5. — С. 139-142.
- ¹⁵¹ Див.: Яковлева Т. Іван Виговський: істина та вимисел / Київська Старовина. — 1998. — № 3. — С. 156.
- ¹⁵² Опись Актовой книги Киевского Центрального архива. — К., 1869. — № 21, Житомирская книга. — С. 11.